

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
KASTAMONU UNIVERSITY FACULTY
OF THEOLOGY

جامعة قسطنطيني كلية الإلهيات

VII. ULUSLARARASI ŞEYH
ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"MÂVERÂÜNNEHİR"

BİLDİRİ TAM METİNLERİ KİTABI

KASTAMONU UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY
VII. INTERNATIONAL SHAYKH ŞA'BÂN-I VELÎ
SYMPOSIUM
"MÂ WARÂ' AL-NAHR"
SYMPOSIUM FULL TEXT BOOK

مؤتمر الشيخ شعبان ولي الدولي الدورة السابعة
"ما وراء النهر"
كتاب بحوث المؤتمر كاملة



KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ



VII. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA‘BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU “MÂVERÂÜNNEHİR”

KASTAMONU UNIVERSITY, FACULTY OF THEOLOGY
VII. INTERNATIONAL SHAYKH ŞHA‘BÂN-I VELÎ SYMPOSIUM
"MÂ WARÂ’ AL-NAHR"

جامعة قسطنطيني كلية الإلهيات
مؤتمر الشيخ شعبان ولي الدولي الدورة السابعة
"ما وراء النهر"

BİLDİRİ TAM METİNLERİ KİTABI
SYMPOSIUM FULL TEXT BOOK
كتاب بحوث المؤتمر كاملة

Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ
Arş. Gör. Dr. Beyza Aybike DEVECİ

2024
KASTAMONU

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

MÂVERÂÜNNEHİR HANEFÎ USÛLCÜLERDEN ALÂEDDÎN ES-SEMERKANDÎ VE *MÎZÂNÜ'L-USÛL* ADLI ESERİNİN HANEFÎ FIKİH USÛLÜNDEKİ YERİ

Dr. Öğr. Üyesi Selma ÇAKMAK¹

Öz

İslâmî bilginin geliştiği önemli ilim havzalarından biri olan Mâverâünnehir bölgesi, Hanefî fıkıh usûlü ilminde önemli ilim adamlarını besleyen bir alan olmuştur. Öyle ki Mâverâünnehir Hanefiliğinin gelişmesi ile birlikte Hanefiliğin Irak ve Semerkand ekolü olarak iki merkezinden bahsedilmeye başlanmıştır. Hanefî fıkıh usûlünün özellikle kelâm ve fıkıh usûlü arasındaki köprü olarak ele alınmasında önemli bir yeri olan Mâverâünnehir fıkıh usûlü geleneğinin önde gelen temsilcilerinden biri de Alâeddin es-Semerkandî'dir. Hanefî fıkıh usûlünün Mâtürîdî kelâm ilkeleriyle uyumlu bir biçimde ele alınması gerektiğini ifade ettiği *Mizânü'l usûl* adlı eserini mütekellimîn metoduna göre kaleme almıştır. Semerkandî'nin Hanefî fıkıh usûlünü Mu'tezilî ilkelerle ilişkilendirilebilecek görüşlerden arındırmak amacıyla ele aldığı bu eser Semerkand Hanefiliğinin önemli eserlerinden biridir. Semerkandî fıkıh usûlünü kelâmî ilkelerle tutarlı hale getirme çabası ile bazı fıkıh usûlü meselelerinde Irak Hanefî fıkıh usûlünden farklı görüş ve açıklamalara yer vermiştir. Bu doğrultuda eser, Mâtürîdî kelâm ilkelerini fıkıh usûlüyle tutarlı hale getirme amacını gerçekleştirmektedir. Fakat eserin, Hanefî fıkıh usûlündeki etkisi sınırlı kalmıştır. Özellikle dil bahislerinde Irak Hanefî ekolüne muhalif görüşleri savunsa da Hanefî fıkıh usûlü literatüründe bu görüşleri rağbet görmemiştir. Buna bağlı olarak bu tebliğde Semerkandî'nin Hanefî fıkıh usûlü içerisindeki önemi vurgulanmakla birlikte etkilerinin sınırları da ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Maverâünnehr, Hanefî fıkıh usûlü, Alâeddîn es-Semerkandî, Mizânü'l-usûl.*

Abstract: One of the important centers where Islamic knowledge has flourished is the Transoxiana region, which has nurtured important scholars in the field of Hanafi jurisprudence principles. With the development of Hanafiyyah in Transoxiana, there began to be talk of two centers of Hanafiyyah, as the Iraq and Samarkand schools. Hanafi usul al-fiqh, especially the Maturidi school of thought within the field of kalam and usul al-fiqh, has been significantly influenced by Alaeddin es-Semerkandî, one of the prominent figures of the Transoxian usul al-fiqh tradition. He wrote his work named *Mizân al-usûl*, in which he stated that the Hanafi usul al-fiqh should be handled in harmony with the principles of Mâtürîdî theology, according to the mutekellimin method. Semerkandî, in this work, aims to remove views that can be associated with Mu'tazilite principles from Hanafi usul al-fiqh, making it one of the important works of Semerkand Hanafism. Semerkandî aimed to make the principles of Hanafi usul al-fiqh consistent with theological principles, resulting in different views on some jurisprudential issues from the Iraqi Hanafi jurisprudence. In this context, the purpose of the work is to make the principles of Maturidi theology consistent with the principles of Islamic jurisprudence. However, the impact of the work on the Hanafi usul al-fiqh was limited. Although he defends views opposing the Iraqi Hanafi school, especially in language matters, these views were not popular in the Hanafi usul al-fiqh. Accordingly, in this paper, the importance of Samarkandî within the Hanafi usul al-fiqh will be emphasized and the limits of his effects will also be discussed.

Keywords: *Transoxiana, Hanafi usûl al-fiqh, Alâeddîn es-Semerkandî, Mizân al-usûl.*

Giriş

Mâverâünnehr diğer bütün ilimlerde olduğu gibi Hanefî fıkıh usûlü ilminde de önemli âlimlerin yetiştiği ve kıymetli eserlerin kaleme alındığı bir coğrafyadır. Bu coğrafyada yaşayıp Hanefî usûl ilmine katkı veren önemli âlimlerden biri de Alâeddin es-Semerkandî'dir.

Alâeddin es-Semerkandî'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Hocalarından biri olarak zikredilen Fahrülislam el-Pezdevî'nin (v. 482/1089) ölüm tarihi göz önünde

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Yalova Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi İslâm Hukuku Ana Bilim Dalı.

bulundurulduğunda Semerkandî'nin de hicrî 460'lı yıllarda doğmuş olması muhtemeldir (İltaş, t.y., Günay, 2009, 470). Yine Hocalarının daha çok Buhara'da yer alması sebebiyle ilim hayatını Buhara'nın şekillendirdiğini söylemek mümkündür (İltaş, t.y.). Ebu'l Yüsr el-Pezdevî ve Ebu'l-Muin en-Nesefî, Semerkandî'nin hocaları arasında zikredilmektedir. Ayrıca rivayetlerde hocaları arasında zikredilmese de kendisinden "hocam" diye bahsettiği Fahrülsîlâm el-Pezdevî'den de ilim tahsilinde bulunduğu anlaşılmaktadır (İltaş, t.y.).

Alâeddin es-Semerkandî yaşadığı dönemde resmî bir görev almadan kendi ilmî faaliyetlerini yürüten bir âlimdir (Günay, 2009, 470). Kendi ilim halkasında öğrenciler yetiştirmiş, kıymetli eserler kaleme almıştır. Semerkandî'nin en çok tanınan öğrencileri kızı Fatıma ve damadı Kâsânî'dir. Babasının yanında ilim tahsilini sürdüren Fatıma'nın babasının eseri *Tuhfetü'l-fukahâ*'yı ezbere bildiği ve babasıyla ortak fetva verecek düzeyde ilme sahip olduğu ifade edilmektedir (İltaş, t.y. Günay, 2009, 470). Öğrencisi Kâsânî de hocasının eseri *Tuhfetü'l-fukahâ*'yı esas alarak kaleme aldığı *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'* isimli eseriyle Hanefî fıkıh usûlü literatüründe önemli bir konum elde etmiştir (İltaş, t.y.). Semerkandî'nin bilinen diğer bir öğrencisi ise *el-Hidâye* müellifi Merginânî'nin hocası Ziyâeddin Muhammed b. el-Hüseyin'dir (İltaş, t.y.). Alâeddin Semerkandî'nin, 1 Cemâziyelevvel 539 (30 Ekim 1144) tarihinde Buhara'da vefat ettiği kaydedilmektedir.

Alâeddin es-Semerkandî, Semerkand Hanefî ekolünün otoritelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Semerkandî, Irak ve Semerkand Hanefiliği ayırımına en çok dikkat çeken ve ayırımı eserinde sistematik olarak göstermeye çalışan bir âlim olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim Semerkand Hanefiliğini tanıtan eserlerin başında onun kaleme aldığı eserler gelmektedir. Bu doğrultuda kendisinin Semerkand Hanefî ekolünü İmam Mâtürîdî'nin kelâmî ilkeleri üzerinden canlandırmak isteyen öncü bir âlim olduğunu söylemek mümkündür (Özen, 2008, 57). Semerkandî'yi Hanefî fıkıh usûlünde önemli kılan Semerkand ekolünde de otorite yapan en önemli esaslardan biri de bu çabasıdır.

1. Eserleri:

-*Tuhfetül fukaha*: Kolay, anlaşılır ve sistematik olması ile bilinen Semerkandî'nin fûrû' fıkıh alanında kaleme aldığı bir eserdir (Günay, 2009, 471). Eserinde delillere ve farklı mezhep imamlarının görüşlerine yer vermektedir. Bununla birlikte Hanefî mezhebi içerisinde yeterince ilgi görmemiştir. Fakat öğrencisi ve damadı Kâsânî'nin Hanefî fûrû' fıkıh literatüründe önde gelen eserlerden *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'* e kaynaklık teşkil etmesi eserin mezhep içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir (İltaş, t.y.).

-*Şerhu Te'vilât*: İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı tefsir eserinin şerhidir. Eser henüz matbû olmamakla birlikte kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır (İltaş, t.y.).

-*Mîzânü'l-usûl*: Yazarın muhtasar ve mufassal olarak iki ayrı biçimde yazdığı eserin muhtasar hali elimize ulaşmıştır. *Mizanü'l-usûl* adlı eser Hanefî fıkıh usûlünde yaygın kullanılan fukahâ yönteminde değil, fıkıh usûlünü kelâmî ilkelerle irtibatlı ele alan mütekellimîn metoduyla kaleme alınmıştır (Günay, 2009, 471). Eserin önemli bir özelliği bu yöntemle yazılmasıdır. Fakat eserin Hanefî fıkıh usûlü literatüründe dikkat çekmesini sağlayan şey, Semerkandî'nin İmam Mâtürîdî'yi bir otorite olarak kabul ederek Hanefî fıkıh usûlünü Mâtürîdî'nin kelâmî ilkeleriyle uzlaştırmaya çalışmasıdır. Semerkandî bu yaklaşımıyla Irak Hanefî fıkıh okuluna alternatif bir fıkıh usûlü anlayışını ortaya koyarak Mu'tezilî görüşlerden arındırılmış bir Hanefî fıkıh usûlü örneğini öne çıkarmayı amaçlamıştır.

2. Hanefî Fıkıh Usûlünde Irak-Semerkand Okulu Ayırımı

Irak-Semerkand ekolü ayırımında coğrafyadan ziyade farklı fıkıh usûlü anlayışlarına sahip olmak esastır. Özellikle fıkıh usûlünün kelâm ilmi ile ilişkisi noktasında bu iki ekol birbirinden ayrılmaktadır. Esasında Irak merkezli Hanefî fıkıh usûlü fikhın işleyişini ön plana alan, kelâm ve fıkıh usûlü arasındaki ilişkiyi fıkıh usûlü içerisinde ön planda değerlendirmeyen bir fıkıh usûlü anlayışına sahiptir. Nitekim Semerkand Hanefiliğinin ön plana çıkmasına kadar Hanefî ekolü içerisinde belirgin bir kelâmî yaklaşım ortaya konmamıştır (Bedir, 2008, 84). Dolayısıyla Irak merkezli Hanefî fıkıh

usûlünde kelâmî ilkelerle fıkıh usûlü kurallarının uyumu bir mesele olarak dikkate alınmamıştır. Bağdat merkezli olan Irak Hanefî ekolüne mensup âlimler genel olarak kelâmî dikkate alan bir fıkıh usûlü amelîyesinde bulunmadıkları gibi, zaman zaman Mu'tezilî kelâmî ilkeleri dile getirmekten çekinmedikleri için Mu'tezilî ilkeleri benimsedikleri sıklıkla dile getirilmiş ve böylelikle Irak Hanefî ekolü âlimleri kelâmî duruş olarak Mu'tezile ile ilişkilendirilmiştir (Bedir, 2008, 84). Hanefiliğin Mu'tezile ile bağlantısı belli bir süreye kadar Hanefî fıkıhı için bir problem teşkil etmese de özellikle mihne hareketinin ardından Mu'tezile ile anılmak mezhebin varlığı açısından ciddi bir tehlike oluşturmıştır. Zira devlet zoruyla Mu'tezilî halkı'l-Kur'ân ilkesinin benimsetildiği ve buna karşı duranların cezalandırıldığı mihne hareketinin ardından hicri 5. yüzyılın ortalarında halife Kâdir'in mihne hareketinin tam tersi bir anlayışla Hanefî ilkeleri benimseyerek Mu'tezile'ye savaş açması Mu'tezile ile anılan herkesi kapsamaktaydı (Bedir, 2008, 84). Ayrıca Selçuklular döneminde devlet eliyle Mu'tezile'nin bidat mezhep olarak ilan edilmesi ve dışlanması, bunun neticesinde Mu'tezile ile anılan Irak Hanefiliğinin gücünün azalmasına neden olmuştur. Ayrıca o dönemde Ehl-i Sünnetin önderliğini Eş'arî mezhebi tek başına taşımış ve otorite haline gelmiştir. Kendini herhangi bir kelâmî anlayışla ilişkilendirme ihtiyacı duymayan Hanefî mezhebi ise bunun karşısında bir varlık gösterememiştir (Özen, 2008, 62-63). Bu vaziyet onları kelâmî bir tavır geliştirmek zorunda bırakmıştır. Bu doğrultuda yaşadığı dönemde bir otorite olarak görülme de Semerkand uleması arasında kıymet verilen bir âlim olan İmam Mâtürîdî etrafında Hanefiliğe ait bir kelâm anlayışı geliştirilmiştir (Özen, 2008, 57). İmam Mâtürîdî'nin Hanefî kelâm anlayışının lideri olarak öne çıkmasında öncü olan kişi Alâeddin es-Semerkandî'nin de hocası Ebu'l-Mu'in en-Nesefî'dir. Nesefî kelâm alanında yeni bir kimliğin oluşmasında önemli bir rol oynarken, Semerkandî ise bu girişimi fıkıh usûlü alanına taşıyarak İmam Mâtürîdî'nin kelâmî ilkeleriyle uyumlu Mu'tezilî düşünce yapısından arıdırılmış bir fıkıh usûlü inşa etmek için *Mizanü'l-usûl* adlı eserini kaleme almıştır (Özen, 2008, 57).

Semerkandî, Mâtürîdî ilkelerle tutarlı bir fıkıh usûlü anlayışı geliştirmenin yanısıra, Mu'tezilî görüşlerle anılan Hanefiliği de dışlamak üzere Irak ve Semerkand ayrımını ilk kez dile getiren Hanefî usûl âlimidir (Özen, 2008, 62). Semerkandî bu şekilde önceki Mu'tezilî unsurlar içeren Irak Hanefiliğinin yerine Mâtürîdî kelâmını öne çıkaran ve bu kelâmî anlayışın ilkeleri ile uyumlu bir fıkıh usûlü anlayışına sahip Semerkand fıkıh usûlü ekolünü ön plana çıkarmak istemektedir. Semerkandî'yi Hanefî fıkıh usûlünde otorite yapan husus da bu özgün çabasıdır. Semerkandî'nin bu çabası mezhep içerisinde kendisini takip eden Lâmişî'den en başka bir örneği olmayan kıymetli bir üründür. Fakat her ne kadar Semerkand ekolünü Irak Hanefiliği karşısında canlandıran bir girişim olsa da mezhep içerisinde Lâmişî dışında bir takipçisi olmamıştır.

3. Semerkandî'nin Fıkıh Usulünde Irak Hanefilerine Karşı İtiraz Ettiği Bazı Meseleler

Hanefî fıkıh usûlü anlayışı genel olarak kelâmî unsurlardan ziyade fıkıhın işleyişini ön plana alan bir çerçeveye sahiptir. Bu doğrultuda özellikle ilk dönem Hanefî usûl eserlerinde kelâmî unsurlar ön plana değildir. Nitekim fıkıh usûlünde zikredilen fukaha metodunun önemli temsilcileri Hanefî usûlcülerdir. Fakat az önce bahsedilen tarihî ve ilmî şartlara bağlı olarak Hanefî usûl sahasında özellikle Semerkand ekolü içerisinde fıkıh usûlünün Mâtürîdî kelaâmıyla uzlaştırılma çabasının ortaya çıktığı ve bu çabanın önde gelen isminin Semerkandî olduğu ifade edilmişti. Semerkandî usûl eserinin ilk sayfalarında fıkıh usûlü ve kelâm irtibatının yakınlığına fıkıh usûlünün kelâma bağlı bir ilim dalı olduğunu dile getirmektedir. Burada kelâm ve fıkıh usûlü ilminin asıl-fer' ilişkisi içerisinde olması nedeniyle fıkıh usûlünde yer alan görüşlerin kelâmî ilkelerle uyum içerisinde olması gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Halbuki kendi ifadesine göre fıkıh usûlü alanındaki eserler i'tizâlî anlayışa göre yazıldığı için Mâtürîdî kelâm ilkeleri ile tutarlı değildir (Semerkandî, 1974, 1-2).

Irak Hanefiliğine karşı Semerkand fıkıh usûlü okulunu güçlendirmek isteyen Semerkandî'nin karşıt görüşe karşı dile getirdiği konuların çoğu kelâmî alanla ilgilidir. Pratikte çok farklı sonuçlar ortaya çıkmamaktadır. Zaten Semerkandî'nin iddiası da kelâma uyumlu bir usûl inşasıdır (Dağ, 2017, 145).

Bu doğrultuda Semerkandî'nin işaret ettiği Irak ve Semerkant meşâyihinin ihtilaf ettikleri hususların çoğunlukla fıkıh usûlü-kelâm ilişkisinin önemli bir alanı olan elfâz meseleleriyle ilgili olduğu görülmektedir.

3.1. Emir ve Nehiy Sîgâsının Delâleti

Emir sîgâsı esas olarak bir şeyin yapılmasını talep etmek üzere kullanılmakta ise de emrin farklı anlamlara delâlet etmesi de mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu farklı anlam delâletlerinin örnekleri bulunmaktadır. Esas olarak vücûba delâlet ettiği görülsede, kimi zaman bir işi bağlayıcı olmayan tarzda bir talebi (nedb) (en-Nûr, 24/33), kimi zaman da bir işin yapılmasının serbest oluşunu (ibaha) (el-Mâide, 5/2) ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir (Bkz. Koçak, Dalgın, Şahin, 2020, 272-275; Dağ, 2017, 146).

Emir sîgâsının dilde farklı anlamlara delâlet edecek şekilde kullanılmaya elverişli olması sîgânın hangi anlama hangi kesinlikte delâlet ettiği konusunda farklı görüşlerin serd edilmesine neden olmuştur. Irak ve Semerkand Hanefî ekolü arasında da bu konuda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Emir sîgâsının delâleti konusunda Irak fıkıh usûlü âlimleri delile dayanan bir ihtimal bulunmadığı sürece vücûba kesin olarak delâlet ettiği görüşündedirler. Semerkandî ise Semerkand meşâyihine göre emir sîgâsının vücûbla birlikte ibâhâ, nedb gibi anlamlara da ihtimali olması sebebiyle emrin hakikatının talep olduğunu fakat mutlak olarak vücûba delâlet ettiğinin söylenemeyeceğini belirtir (Semerkandî, 1974, 97). Bununla birlikte zahiren lafız vücûba delâlet ettiği için talep anlamı içeren emrin yerine getirilmesi amelen gerekir. Burada itikat ve amel ayırımına değinen Semerkandî amelen konuya ilişkin talebin yerine getirilmesini gerekli görürken- ki burada vücûba delâletinin kesin olduğunu da kabul etmez- itikaden kişi burada vücûbun kast edildiğini kesin olarak söyleyemez. İcab ya da nedb olduğunu belirlemeksizin Allah'ın muradının doğru olduğuna müphem bir biçimde inanması gerekir (Semerkandî, 1974, 97). Burada Semerkandî, Semerkand âlimlerinin bu konudaki görüşünü tevakkuf ehlinin görüşünden özellikle ayırmaktadır. Buna göre tevakkuf ehli karîne olmaksızın lafzın hiçbir anlama delâlet etmeyeceğine dayanarak delili hükümsüz bırakmaktadırlar. Semerkand meşâyihî ise amel ve itikat ayırımı yaparak itikâden delilde kesin bir görüş bildirmekten imtina ederken amel açısından da delilin imal edilmesini esas almaktadırlar. Dolayısıyla sonuç olarak fiilen hem Irak hem de Semerkand Hanefî âlimlerine göre başka bir delil bulunmadığı sürece emir sîgâsı ameli gerektirmektedir (Semerkandî, 1974, 96).

Nehiy emrin zıddı olarak bir fiilin yapılmaması talebini ifade etmektedir. Fakat burada nehiy kesin bir biçimde yasaklamayı içeren tahrîm için kullanılırken yapılması hoş görülmeleyen bir fiilin yapılmamasını talep etmek için de kullanılmaktadır (Semerkandî, 1974, 225). Dolayısıyla nehiyin tahrîm ve kerâhe anlamlarının ikisine birden hakikaten ya da birine hakikaten diğer anlama mecazen mi delâlet ettiği hususu tartışmalıdır. Irak ekolüne göre nehiy de emir gibi hass bir lafız olduğu için delile dayanan delil yoksa tahrîme kesin biçimde delâlet eder (Serahsî, 1993, 79; Debûsî, 2001, 49). Semerkand âlimleri ise emirdeki görüşlerine uygun biçimde mutlak ihtimale dayanarak kesin belirlemede bulunmazlar. Buna göre nehiy sîgâsı yasaklanan şeyden kaçınmanın gerekliliğini vücûben ya da nedben delâlet etmeyi kapsamaktadır. Dolayısıyla burada emir ve nehiyin hükmü aynıdır (Semerkandî, 1974, 225-226). Aynı emir sîgâsının delâletinde olduğu gibi nehiy sîgâsının delaletinde de itikaden ve amelen ayırımından söz etmek mümkündür.

3.2. Âmm Lafzın Hükümü

Âmm lafzın hükmü kelâmıla yakın ilgisi bulunan bir lafız konusudur. Semerkandî'nin ifadesine göre bu meselede üç gurubun görüşünden söz etmek mümkündür. Bunlar, ashâbü'l-vakf, ashâbü'l-umûm ve ashâbü'l-husûstur (Semerkandî, 1974, 377). Ashâbü'l-vakf diğer lafız meselelerinde olduğu gibi burada da delil olmadığı sürece ne itikaden ne de amelen herhangi bir hüküm verilemeyeceğini iddia etmektedir. Ashâbü'l-husûs ise eğer sîgâ marife değilse delil olmaksızın cem'in en azı olan üçten başka bir şeye delâlet etmeyeceğini savunmaktadırlar. Ashâbü'l-umum ise hem itikaden hem de amelen âmm

lafzın umûmun vücûbuna delâlet ettiğinin altını çizmektedirler. Semerkandî bu görüşün Irak Hanefî âlimlerinin ve Debûsî gibi Semerkand coğrafyasında yaşayan müteahhir fıkıh usûlü âlimlerinin görüşü olduğunu belirtmektedir. (Semerkandî, 1974, 279). Irak Hanefîlerinin sahip olduğu bu görüş aynı zamanda Mu'tezile'nin de savunduğu yaklaşımdır. Çünkü Mu'tezile va'd ve va'id konusundaki görüşlerini âmm lafzın kesinliğine dayandırmaktadırlar.

Âmmın hükmü konusunda Semerkandî İmam Mâtürîdî'nin önderleri olduğu Semerkand Hanefî ekolünün diğer elfâz meselelerinde olduğu gibi iman ve amel ayırımına gittiklerini tekrarlamaktadır. Buna göre tahsîs ihtimali olmakla birlikte amelen âmmın zahirini esas almanın doğru olduğunu savunmaktadır. Bu görüşle Semerkand Hanefî ekolü ashâbü'l-vakfın yaklaşımından ayrılmaktadır. (Semerkandî, 1974, 280). Ancak itikaden tahsîs ihtimalinin kesinliğe engel olması nedeniyle itikadî açıdan âmm lafzın kesinliğinden bahsedilemez. Böylelikle Mu'tezile'nin dayandığı ilke ile uyumlu görünen görüşler de bertaraf edilmiş olur.

3.3. Has Lafzın Hükmü

Has lafız her ne kadar belirli bir sayıya delâlet etse de lafzın hakikî mânada mı mecazî mânada mı kullanıldığı tartışma konusu olmaktadır. Bu ihtimal nedeniyle hassın hükmü konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Irak Hanefî ekolüne göre has lafzın kapsadığı fertlerine delâleti kesindir. Müteahhir Semerkand meşâyihinden Debûsî'nin de Irak Hanefîlerinin görüşüne tabi olduğunu dile getiren Semerkandî, İmam Şafî'î ve Semerkand Hanefîlerinin hükmün kat'î olarak değil zahiren yani amel açısından sabit olduğunu dile getirmektedir.

Zira has lafzın hükmünde emir ve nehyin hükmündekine benzer şekilde mutlak olarak mecaz gibi ihtimaller lafız için geçerli olduğundan burada da itikaden kesinlikten söz edilemez. (Semerkandî, 1974, 300-301).

3.4. Zahir ve Nassın Hükmü

Zahir ve nassın hükmü konusunda Semerkandî, Irak Hanefîlerinin ve Mu'tezile'nin çoğunluğunun ilim ve amel açısından kesinlik ifade ettiğini savunduklarını belirtmektedir. Fakat Semerkand Hanefî ekolünün ve açıkça bir isim belirtmese de bazı Mu'tezilî âlimlerin zahir ve nassın ilmî açıdan kesinlik taşımamakla birlikte hüküm olarak ameli gerektirdiği görüşünde olduklarını dile getirmektedir (Semerkandî, 1974, 360). Zahir ve nassın hükmünde de iki ekolün mesnetleri daha önceki meselelerle benzerdir. Görüldüğü gibi burada iki ekolün ayrıldığı temel nokta ihtimal ve kesinlik anlayışları üzerine bina edilmiştir. Irak Hanefîlerinin savundukları görüşün dayanakları, başka bir anlam ihtimaline dair bir karîne olmadığı sürece lafzın doğrudan anlamına ilmen ve amelen kesin bir biçimde delâlet etmesidir. Semerkand Hanefî ekolü ise karîne olup olmasını dikkate almaksızın mutlak olarak her âmmın hassa, her hakikatin mecaza ihtimali olabileceği, karînenin bulunmamasının bu ihtimali ortadan kaldırmayacağı ilkesine dayanmaktadır. Buna göre bu ihtimal ortadan kalkamayacağı için ilmî olarak kesinlikten söz edilemez. Fakat ihtiyaten zannî olarak bu delille amel edilmesi gerekmektedir (Semerkandî, 1974, 360; Dağ, 2017, 160).

Semerkandî'nin bu girişimi her ne kadar literatürde ilk ve önemli bir adım olarak nitelendirilse de görebildiğimiz kadarıyla Lâmişî'den başka takipçisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte dikkati çeken başka bir husus, Semerkand âlimleri tarafından kaleme alınan fıkıh usûlü eserlerinde kendisine çok fazla atıf yapılmaması, Hanefî fıkıh usûlünde eleştirdiği Debûsî, Serahsî çizgisinin esas alınmasıdır. Bu çerçevede tenkit ve eleştiri içeren yazımlara da pek rastlanmamaktadır. Yani buradan anlaşılan Semerkandî'nin bu girişimi literature içerisinde çok ciddiye alınmamıştır.

Sonuç

Semerkandî'nin, *Mizânü'l-usûl* adlı eserinde Hanefî fıkıh usûlünü Mâtürîdî'nin kelâmî prensipleriyle tutarlı bir biçimde telif etme girişimi Hanefî fıkıh usûlünde önemli bir tavidir. Semerkandî'yi böyle bir çabaya sevk eden motivasyonu çoğunlukla o dönemin ilmi ve siyasi koşulları oluşturmaktadır.

Görüldüğü gibi Semerkandî'nin Irak Hanefileri'nden Semerkand ekolünü ayırdığı noktalar uygulama alanında değildir. Her iki ekolün ayrıldığı hususlar ilkeseldir. Hüküm açısından bakıldığında iki ekolün ulaştığı sonuçlar arasında önemli farklılıklar bulunmamaktadır. Ancak ilkesel olarak Semerkandî aslında Hanefî ekolüne taban tabana zıt bir söylemi ön plana çıkarmaktadır. Irak ekolünde delilsiz bir ihtimal dikkate alınmaksızın lafızların kesinlik alanı belirlenirken, Semerkandî, Hanefî usûlü içerisinde kabul görmeyen bir ayrıma giderek delil zikretmeksizin mutlak ihtimali esas alıp dilin kesinliği konusunda ilkesel olarak şüpheli bir tavır ortaya koymaktadır. Her ne kadar Semerkandî bu kelam-fıkıh usûlünü sentezleme çabasını içeren yeni fıkıh usûlü anlayışını önder olarak zikrettiği İmam Mâtürîdî'yi referans alarak güçlendirmeye çalışsa da ekol içerisinde bu görüşler Lâmişî dışında takip edilmemiş, geliştirilmemiş ve görüldüğü kadarıyla eleştirmek için dahi olsa Semerkandî dikkate alınmamıştır. Buna dayanarak Semerkandî'nin kelâm ve fıkıh usûlünün tutarlılığını inşa etmeye yönelik bu çabası Hanefî fıkıh usûlü içerisinde ilk ve en sistematik bir örnek olarak literatürdeki önemini korusa da Hanefî fıkıh usûlü içerisinde etkisi sınırlı kalmıştır. Bunun nedenlerinden bir tanesi Semerkandî'nin ortaya koyduğu bu yeni fıkıh usûlü anlayışının pratikte mevcut Hanefî fıkıh usûlü anlayışına aykırı düşmemesine rağmen ilkesel olarak Hanefî fıkıh usûlüne tamamen zıt bir bilgi anlayışını ortaya koymasındır. Zira Semerkandî'nin özellikle lafız meseleleri kapsamında ele aldığı ilim-amel ayrımı kelâmî açıdan önem arz etse de fıkıh usûlü içerisinde yeni bir açılım sunmadığı gibi Hanefî fıkıh usûlünde yer alan delilsiz ihtimale yer verilmemesi prensibine aykırı bir anlayışı esas almaktadır. Bu durumda ilmi sonuç açısından bir fark ve açılım yaratmayan fakat mevcut fıkıh usûlü sistematiğine aykırı bir söylemin dikkate alınması kanaatimizce beklenmemelidir. Semerkand Hanefî ekolünün ayırıcı vasıflarını gündeme getiren son dönem çalışmaları dışında Semerkandî'nin bu çabasının ilgi çekmemesinin nedenlerinden bir tanesi budur. Bu nedenle Hanefîliğin fûru' fıkıh eksenli özgün kimliği Semerkand Hanefî ulemasından Debûsî'nin çizgisi takip edilerek devam ettirilmiş, Semerkandî'nin söylemi öğrencisi Lâmişî dışında taraftar bulmamıştır.

Ayrıca VI. ve VII. asırdan itibaren felsefileşen kelâm anlayışına paralel olarak fıkıh usûlünde de felsefe-mantık dilinin kullanılması mezheplerüstü metafizik dünyayı esas alan bir kavram çerçevesinin oluşturulmasına kapı aralamıştır. Buna bağlı olarak mezhebî kabûlleri esas alan ve bu kabûllerle tutarlı bir fıkıh usûlü inşa etme çabasına olan ihtiyacın ortadan kalkması da Semerkandî'nin bu girişiminin dikkate alınmaması ve takipçisinin olmamasında etkili olmuştur.

Kaynakça

- Bedir, Murteza, "Klasik Hanefî Fıkıh Teorisinin Hikayesi", *İslam ve Klasik*, ed. S. Erdem, S. C. Kaya, Klasik Yay., İstanbul, 2008, 79-93.
- Dağ, Zühal, "Alâuddîn Semerkandî'nin Mîzânu'l-Usûlü Temelinde Semerkant Ekolünün Irak Ekolüne Muhalefet Ettiği Dil Bahisleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi = Manas Journal of Social Studies*, 2017, cilt: VI, sayı: 4, s. 143-162.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsmâ, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkıh*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meys, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Günay, Hacı Mehmet, "Alâeddîn es-Semerkandî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay. 1992, 2009, XXVI, 470-471.
- İltaş, Davut. (t.y.). *Alâeddîn es-Semerkandî. İslam Düşünce Atlası*, <https://islamdusunceatlasi.org/alaeddin-es-semerkandi/4125>
- Koçak, Muhsin; Dalgın, Nihat; Şahin, Osman. *Fıkıh Usûlü*, Ensar Yay. (6. Baskı), İstanbul, 2020.
- Özen, Şükrü, "Bir Otoritenin Oluşumu: İmam Mâtürîdî Örneği", *İslam ve Klasik*, ed. Sami Erdem, S. C. Kaya, İstanbul: Klasik Yay., 2008, 55-73.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed: *Mîzânü'l-usûl fî netâci'l-'ukûl fî usûli'l-fıkıh*, thk. Muhammed Zeki Abdilberr, y.y., Mısır, 1974.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *Usûl's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993